

From Istanbul to Hicaz Ottoman cities: according to a pilgrimage traveler

Bir hac yolcusunun gözünden İstanbul'dan Hicaz'a Osmanlı şehirleri

Sadettin Baştürk¹

Abstract

Manuscripts, regardless of which were written literary style, are primary sources for the writing of history. While benefiting from such sources as well as who is the author, whether or not the work copy of an author and the content must be taken into account.

Haji Ali Effendi, a competent civil servant of the Ottoman Empire, carried out a pilgrimage on 1646. On the occasion of his pilgrimage in this article, Tuhfetü'l-Huccâc which contains information about Ottoman cities will be assessed. This work was written as a type of literary travelogue.

The book contains information on cities and towns on the right arm road route of the Ottoman between Istanbul-Hejaz. This work was written in XVII. century and copy of the author was subjected to scrutiny. Through this study, a work in XVII. century was revealed for the first time and presented to the realm of science as a source of first-hand.

Keywords: Tuhfetü'l-huccâc, Ottoman cities,

Özet

El yazması eserler, hangi edebi yazın türünde kaleme alınmış olursa olsun tarih yazımı için birinci elden kaynaklardır. Bu tür kaynaklardan istifa ederken müellifinin kim olduğunun yanısıra eserin müellif nüshası olup olmadığı ve içerik olarak da dikkat edilmesi gereklidir.

Bu makalede Osmanlının yetkin bir devlet memuru olan Hacı Âli Efendi'nin 1646 tarihinde gerçekleştirdiği hac yolculuğu vesilesiyle gördüğü Osmanlı şehirleri hakkında edindiği bilgileri kaydettiği Tuhfetü'l-Huccâc isimli eser değerlendirilecektir. Eser, seyahatname yazın türünde kaleme alınmıştır.

Eserde İstanbul-Hicaz arası Osmanlının sağ kol yol güzergâhındaki şehirler ve bu şehirlere dair bilgiler yer almaktadır. Eser XVII. yüzyıla ait olup müellif nüshası incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmayla, XVII yüzyıla ait bir eser ilk kez gün yüzüne çıkarılmış ve birinci elden bir tarihi kaynak olarak ilim aleminin hizmetine sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-huccâc,

¹ Yrd. Doç., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, sadettinbasturk@hotmail.com

XVII. century, Hacı Âli Effendi, Travelogue. Osmanlı şehirleri, XVII. yüzyıl, Hacı Âli Efendi, Seyahatnâme.

[\(Extended English abstract is at the end of this document\)](#)

Giriş

Şehirlerden şehire, ülkeden ülkeye yapılan yolculuklara seyahat, seyahati gerçekleştirenlere seyyah denir. Arapça kökenli “*siyâhal*” (seyahat) ile Farsça kökenli “*nâme*” (yazılı şey) kelimelerinin birleşik kullanımından türemiş olup seyyahların gezileri sırasında tuttuğu notlar ve seyahat hatıralarını topladığı eserlere de seyahatnâme denilmektedir.² Seyahatnameler sadece seyahat amacıyla gerçekleştirilmiş yolculuklar neticesinde vücuda getirilmiş eserler değildir. Seyahatnameler, seyahat etme dışında, bir vazife ile başka coğrafyalara giden memurların yolculukları, hac ibadeti için yapılan yolculuklar, ülkeler arası elçilik heyetlerinin yolculukları, savaşlar ve seferlere katılanların günlük kayıtları gibi çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen seyahatler vesilesiyle de inşa edilmiştir. Seyahatnamelerin müellifleri seyahatleri esnasında buldukları yerlerin coğrafyasına, tarihine, ekonomisine o coğrafya ahalisinin yaşam şekillerine, folklorik özelliklerine ve medeniyeti gibi konularına gördükleri ve işittikleri doğrultusunda kendilerince seyahatnamelerinde yer vermektedirler.

Bu çalışmada incelenen eser de H.1057/M.1646 tarihinde hac ibadetini ifa etmek üzere İstanbul'dan Hicaz coğrafyasına yolculuk etmiş bir Osmanlı memurunun *Tuhfetü'l-Huccâc*³ (Hacılara Hediye) ismiyle kaleme aldığı seyahatnamesidir. Makalede bu seyahatnâmede yer alan kayıtlar ışığında, bir hac yolcusunun gözünden, XVII. asır İstanbul-Hicaz arası Osmanlı'nın sağ kol yol güzergahı⁴ şehir ve menzilleri ele alınacaktır. Bu çalışmayla eser ilk kez gün yüzüne çıkarılmış ve birinci elden bir tarihi kaynak olarak ilim aleminin hizmetine sunulmuş olacaktır.

1. Eserin müellifi hakkında

Makaleye konu seyahatnamenin müellifi olan hac yolcusu Hacı Âli Efendi'dir. Amasyalı olan müellif 20 yaşında iken İstanbul'a gelmiş ve 1643-44'de Dîvan Kâtibi olarak memuriyet hayatına başlamıştır. H. 1057/M. 1646 tarihinde hacca gitmiş ve makaleye konu eseri de bu yolculuğu esnasında Sultan İbrahim dönemi (1640-1648)'nde konakladığı şehirlerde görüp işittiklerine binaen kaleme almıştır. Daha sonra Mısır'a vali olarak tayin edilen Sarı Tarhuncu Ahmed Paşa'nın

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay. İstanbul 2011, s. 1096.

³ Hacı Âli Efendi, *Tuhfetü'l-Huccâc*, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 386-6.

⁴ İsmet Miroğlu "Osmanlı Yol Sistemine Dair", İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 15 (İstanbul 1997) s. 241-252; M. Hanefi Bostan, "Osmanlı Devletinde Yol ve Haberleşme Sistemi", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 82 (1993), s. 63-67.

(ö.1653) Mısır Beylerbeyliği dönemi (1649-1651)'nde O'nun Dîvan Kâtibi olarak Mısır'a gitmiş ve yaklaşık iki yıl bu vazifede bulunmuştur. Osmanlı Sultanı IV. Mehmed dönemi (1648-1687)'nde Kamanıçe'nin fethinin de gerçekleştiği H. 1083/M. 1672 tarihli Lehistan seferine üçüncü vezir Kâim-i Makâm Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi olarak katılmıştır. Bu sefer esnasında Tarih-i Kamanıçe isimli Ruznamçe türünde bir eser de vücuda getirmiş olan Hacı Âli Efendi Osmanlı hizmetinde bulunmuş bir devlet memurudur.⁵

2. Eser hakkında

İstanbul'da ikamet ederken Hacı Âli Efendi H. 1057/M. 1646 tarihinde hac ibadetini yapmak üzere Hicaz'a gitmiştir. İstanbul'dan başlayan ve Hicaz coğrafyasında sona eren yolculuk karayoluyla gerçekleşmiştir. Hacı Âli Efendi bu yolculuğu esnasında İstanbul'dan Hicaz'a karayoluyla gidilen yol güzergâhındaki geçtiği Osmanlı şehirlerinin özelliklerini *Tuhfetü'l-Huccâc* ismini verdiği *Hacılara bediye* manasına gelen eserinde bir araya getirmiştir. Seyahatname geleneğinde kaleme aldığı bu eserde Hacı Âli Efendi, İstanbul'dan başlamak üzere karayoluyla Hac'a nasıl gidilir, hangi Osmanlı şehirleri ve menzillerden geçilir yol güzergâhındaki şehirlerde konaklanıldığında ziyaret edilerek dua edilmesi faydalı olacak mekanlar nerelerdir, şehirlerin ne gibi özellikleri vardır, uğranılan şehirlerde neler yetiştirilir, ahali nasıldır, o şehir neyiyle meşhurdur, hac yolcusu olsun veya olmasın bu şehirlere geldiğinde nereleri ve neleri görmelidir gibi konulara yer vermiştir. Eserin bizzat olayın başkahramanı tarafından kaleme alınmış olan müellif nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada da müellif nüshası kullanılmış olup eser, zikredilen yıllarda adı geçen Osmanlı şehirlerine dair içerdiği bilgiler açısından oldukça kıymetlidir. Çünkü eserin kaleme alındığı yıllar Osmanlılar açısından oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Gayet sade bir dille yazılmış olan eserin bugün bile anlaşılmasında herhangi bir problem yaşanmamaktadır.

İstanbul'dan başlayan seyahat, hacca giden bir insanın yolculuğu olduğundan, eser de bu psikolojisiyle kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Hacı Âli Efendi, yolculuğu esnasında geçtiği şehirleri bütün özellikleriyle çok kapsamlı bir şekilde anlatmak yerine, şehirler hakkında genel bir bilgi aktarmış olup ağırlıklı olarak bu şehirlerde medfun bulunan evliya ve etkıyanın türbelerini, ziyaretgâh haline dönüşmüş mekânlarını kaydetmiştir.

19 varaktan oluşan eser nesih yazı stili ile kaleme alınmış olup üç bölümden oluşmaktadır. Eser mukaddime ile başlayıp İstanbul-Hicaz arası menziller, şehirler ve ziyaretgâhlarla ilgili bilgiler

⁵ Hacı Âli Efendi için daha geniş bilgi için bkz. Sadettin Baştürk, *Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî-Tahlîl ve Metin*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Erzurum 2010, s. XIII-XXVII.

aktarıldıktan sonra hac ibadetinin farz ve sünnetlerine yer verilerek son bulmaktadır. Bu çalışmada eserin mukaddime ile menziller, şehirler ve ziyaretgâhlar olarak kayıtlı ikinci ve üçüncü bölümlerine tam transkribe edilmiş şekilde yer verilecektir. Eserin transkripsiyonunda basit transkripsiyon yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın oluşturulurken aşağıda da görüleceği üzere, transkribe metin italik yazı stili ile belirtilmiş olup açıklamalar normal yazı stili ile yazılmıştır.

3. Makaleye konu eser *Tuhfetü'l-Huccâc*

[vr.1b] *Hamd-i bî hadd ve senâî lâ yu'add, ol hâlık-ı vâhid-ü âhad ve ol kâdir u hayy u samed, cenabına olsun ki, beyt-i metîn-i dînî, beş rûk-n-i rekân üstüne bina etmek ferman edüb edâ-i farz-ı hacda iktidârı olmayan fukara ve zu'afa-i ehl-i İslâm'a menistetâ'a ileybi sebîlâ îhsânî ile merhamet ve inayet buyurdu. Ve tabîyyat-ı safiyat ve ol seyid-i kainat ve sened-i mevcûdât, afitab-ı yetrib ve bath-i a'na Hz. Muhammed Mustafa (sav) üzerine olsun ki [vr.2a] Beytî'l-Haram mevlid-i vücûd-ı ekremî olmağla kible-i eşref-i ümem olub şurât-ı İslâm ol makâm-ı bâ-ibtirâmın ziyaret ve tavafiyla itmâm buldu. Ve dîrûd-ı nâ-mahdûd ol çibar erkân-ı Ka'be-i dîn ve sâir âl ü evlâd ve eshâb-ı güzîn rıdvanallahu te'alâ aleyhim ecma'in üzerlerine olsun ki, her biri hâdî-i vâdî-i rahmet ve delil-i sebîl-i hidayet olub tarik-i hakda cihad ve icihadları ile kanun-ı dîn-i mübînî te'yid ve ka'ide-i şer'-i metîni temhîd buyurdular*

*Emma ba'd; bu fakâr-i kesîrî't-taksîr Hacı 'Âlî Beg eş-şehir be-kethûdâ-i rużnamçe-i İbrahim Efendi. Delâlet-i lutf-ı hakk ve da'vet-i kâdir-i mutlak ile hicretin 1057'inci yılında [vr.2b] kara yolundan azm-i Beytullah edüb tavaf-ı Mekke-i Mükerrerme ile kesb-i sefa ve merasim-i hacı eda edüb (bi-hamdillâh-i te'âlâ ve'l-minne) bu sa'âdete na'îl ve menzîl-i maksûda vâsıl olduğumda hatırıma bu lâyiğ oldu ki; Üskûdar'dan Diyâr-ı Şam'a ve andan Medine-i Münevere'ye ve Beytî'l-Haram'a varınca vâkî' olan menâzîl ve merâhilin ekserini bazı asâr-ı acibeleri ile tabrir ve bazı menzîlin evsâfını ve ziyaretgahlarını takrir edüb huccâc-ı Müslimîn nice konub göçerler ve hudûd-ı Ka'betullah göründüğü yerden ol menzîl-i mübareke erişince ehl-i İslâm ne mertebe şevke gelürler ve ehl-i Medine ve Ka'be-i Huccâc mü'minîni nice istikbal ederler. Ve Ka'be-i [vr.3a] Mükerrerme'nin tavâfi ve sa'yı ve ziyareti ve Arafat ve Müzdelife ve Mina'da olan şurât nice yerine gelür ber-vech-i icmâl ve müfîd ve muhtasar talib olan aşıklara beyan ve a'yân eyleyim. Ve bu risalenin ismi **Tuhfetü'l-Huccâc** ola. Tâ ki hac-ı şerîfe niyet edüb giden Müslümanlara bir fibrîst-i icmal olub âna göre tedarik ve takayyüdüleri ola. Ve bu nakl olunan ahval ve asarı yollarda müşahede etdikçe bu fâkârî dabi duâ-i hayr ile yâd edüb ziyaretgâhlarda Fatih-i Şerîf okudukça sevabından hissedâr eyleyeler.*

Yukarıda tam transkripsiyonu verilmiş olan mukaddime bölümündeki duadan sonra yer alan “hicretin 1057'inci yılında” ifadesi ile müellifin hacca kaç tarihinde gittiği “bu fakâr-i kesîrî't-taksîr Hacı 'Âlî Beg” ifadesi ile eserin kim tarafından inşa olunduğu, “kara yolundan azm-i Beytullah edüb tavaf-ı Mekke-i Mükerrerme ile kesb-i sefa ve merasim-i hacı eda edüb bu sa'âdete na'îl ve menzîl-i maksûda vâsıl olduğumda hatırıma bu lâyiğ oldu ki; Üskûdar'dan Diyâr-ı Şam'a ve andan Medine-i Münevere'ye ve Beytî'l-Haram'a varınca vâkî' olan menâzîl ve merâhilin ekserini bazı asâr-ı acibeleri ile tabrir ve bazı menzîlin evsâfını ve ziyaretgahlarını takrir edüb huccâc-ı Müslimîn nice konub göçerler... ber-vech-i icmâl ve müfîd ve muhtasar

talib olan aşıklara beyan ve a'yân eyleyim" şeklindeki kaydı ile eserini ne amaçla vücuda getirdiği ve "bu risalenin ismi **Tuhfetü'l-Huccâc ola**" kaydı ile de eserin isminin ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Eserin müellifi Hacı Âli Efendi bu eserden istifa edenlerden "bu nakl olunan ahval ve asarı yollarda müşabede etdikce bu fâkîri dabi duâ-i hayr ile yâd edüb ziyaretgâhlarda Fatîha-i Şerif okudukça sevabından hissedâr eyleye" şeklindeki kaydı ile de dua beklemekte olduğunu dile getirmektedir. Mukaddime kısmından sonra aşağıda da verildiği üzere Hacı Âli Efendi yolculuğu esnasında geçtiği menziller ve şehirler ile uğradığı ziyaretgahlara dair bilgilere yer vermektedir.

Menziller ve Şehirler ve Ziyaretgâhlar Beyanındadır:

Ey bu tarik-i hidayet-i refîka ya'ni tavaf-ı Beyt-i Atîka Şehr-i İstanbul'dan [vr.3b] karayolundan aşm etmek dileyen mü'min karındaşa ma'lûmun olsun ki:

Burada müellif İstanbul'u *Beyt-i Atîka şehr-i İstanbul* olarak tanımlamakla olup İstanbul'un büyüklüğünü ve önemini vurgulamaktadır.

Üsküdar: *Evelâ Üsküdar'a varıldık da lâyük oldur ki kutbü'l-evliya ve mürşid-i muktedâ, şeybü'l-meşayih Mahmud Efendi (kaddesallahu sırrıhu)'nun merkad-ı mübarekleri ziyaret olunub rûh-ı şerifleri için Fatîha okunub ve ruhanîyetlerinden istimdâd-ı hayr oluna. Andan sefa ile kalkub Gökböze (Gebze) ve dilden ve derbennden geçüb İznik'e varılır.*

Hacı Âli Efendi hac yolculuğunu İstanbul'dan başlatmakta olup bunun sebebi İstanbul'da ikamet ediyor olmasındandır. Ancak öncelikle Şeyh Mahmud Efendi'nin türbesinde dua edilerek hac yolculuğuna başlanması gerektiğini dile getirirken akla şu soru gelmektedir. İstanbul'da birçok evliya ve onların ziyaretgâhları varken neden Mahmud Efendi'nin türbesini zikretmektedir? Bunun cevabı ise Hacı Âli Efendi'nin hayatı ile alakalıdır. Şöyle ki Hacı Âli Efendi Halvetî tarikatı mensubudur ve Mahmud Efendi'de Halvetî şeyhidir.

İznik: *Bir şehr-i kadimdir. Bir kolda bu şebre Çin dirler. Hakkâ ki Rum'un Çini'dir. Hâkî pâk olmağla gayet latîf çini kâseler ve fîncanlar yapılır. Önünde derya gibi bir büyük gölü vardır ki a'lâ balıklar çıkar. Ve [vr.4a] Eşrefzâde-i Râmî anda medfundur. Ol makama vardık da ânın dabi kabr-i pâkî ziyaret olunub dınyuşlarından du'â alınur.*

Müellifin İznik şehri ile alakalı verdiği meşhur çinilerinin varlığı, güzel bir gölünün olup türlü balıkların çıkarıldığı gibi bilgiler hala günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

Eskişehir: *Ba'de İznik'den kalkub üçüncü konakda Eskişehir'e varılır. Bu şehir cennetden bir kat'adır. Âb u havası latîf ve enhârî sâfî ve cârî meyveleri ve her dürlü niğmeti mevcut bir şehr-i ganimet-i âbâddir. Ve ilcaları bî-nihayedir.*

Hacı Âli Efendi Eskişehir'i havasıyla, suyuyla, yetiştirilen ürünleriyle cennetten bir köşe gibi niteleyerek güzelliğini dile getirmektedir.

Seyidgazi: *Ba'de bir konakda Seyidgazi'ye varılır. Bir Güzel kasabadır. Seyid Battal ki namı Cağfer Gazî'dir. Anda medfundur. Bu Seyid Gazî Müseleme b. Abdulmelik ile İstanbul'a gelmiştir. Çok gazası vardır. Mezarı ziyaretgahdır.*

Akşehir: *Ba'de dört konakda Akşehir'e varılır. [vr.4b] bu dahi cennet gibi bir makamdır. Akarsuları ferâvân ve enva' meyveleri bî-hadd ü pâyândır. Şebrin önünde bir hûb ovası vardır ve bir sâf gölü vardır. Latîfeleri dillere dâsitân ve namı meşhur ceman olan Nasreddin Hoca anda medfundur. Mezarı ziyaretgahdır.*

Bugün de aynı isimlerle anılan Seyitgazi ve Akşehir'e dair de kısa ama özlü bilgiler vermektedir. Günümüzde de anlatıldığında herkesi hem düşündüren hem de gülümseten fıkralara konu Ahşehir'de medfun Nasreddin Hoca'yı o asırda da oldukça meşhur olduğu dile getirilmiştir.

Konya: *Ba'de üç konakda Konya şehrine varılır. Bir şehri mu'azzam ve sevâd-ı a'zamdır. Selâtîn-i Selçûkiyye'nin tahtgâbudur. Müülük-ı Selçûkiyye'den Sultan Alâeddin Keykubad b. Keyhüsrev'in merkadı andadır. Hâk-ı pâkında evliyâ-i keiramdan çok azzîz medfundur. Cümleden Şeyh Sadreddin Konevî ve Bahaeddin Veled ki Sultânü'l-ulemâ unvanı ile mağrûfdur. [vr.5a] Ferzend-i ercümendleri Mevlânâ Celâleddin-i Muhammed Rûmî ve afitab-ı burc-ı velayet Şemseddin Tebrîzî ve nakd u vakt-i Mevlânâ Sultan Veled ve Mevlânâ'nın ayine-i camî olan Çelebi Hüsameddin (kaddeseallahu te'âlâ esrarahüm) hazeratının cevahir-i hakayika sade olan cesed-i envarları ol zemîn-i pâkda defindir. Husûsan bankâh-ı Mevlânâ Hüdvendigâr bir asitnâ-i felek medardır ki, ziyaretgâh-ı abhâr ve ebrârdır. Ve dervîşân ve aşıkânın Semâ' ve sefası ve nâyı ve kudümün sayt u sadası yeryüzünde insanı ve gökyüzünde kerr ü biyamı vecde getirüb bî-ihityar Sema' etdirür. Ve sâir temaşagabları ve her makamı ale'l-husus meram-ı nazîr beşt-behişt olduğu [vr.5b] zâhir ve aşıkardır. Nitekim demişlerdir.*

Beyt; Görmek ister isen eğer dünyayı yürü seyreyle varub Konya'ya.

Eskişehir'den Konya'ya üç konaklık sürede varıldığını, Selçukluların pay-ı tahtı olduğunu, Konya'da haziresi bulunan Selçuklu sultanlarını, Konya'nın meşhur evliyalı olan Sadreddin-i Konevî, Bahaeddin Veled'i sultanü'l-ulema olarak kaydetmektedir. Mevlânâ'yı, Şems-i Tebrîzî'yi Sultan Veled'i Hüsameddin Çelebi'yi Allah onların sırlarını saklasın diye yâd ederek kaydetmektedir. Konya şehrinin maddî ve manevî tasvirini güzel bir şekilde yapmak suretiyle adeta Anadolu'nun Türk tarihi açısından dini-tasavvufi-tarihi portresini ortaya koymaktadır. Konya'nın ne kadar mamur ve güzel bir şehir olduğunu açık bir şekilde dile getirmektedir. Nitekim günümüzde halk arasında kısmen değişikliğe uğrasa da hala dillerde varolan Konya'nın güzelliğini dile getiren atasözüne beyit olarak eserinde yer vermekte ve bu da o asırda bu atasözünün kullanıldığına da delalet etmektedir.

Eregli: *Ba'de üç konakda Eregli nâm kasabaya varılır. Bir hûb-ı mergûb kasbadır. Dilgüşâ bağçeleri ve rûh-ı efzâ suları hadden füzûndur. Kasabât-ı Rum'da nazîr-i nadirdir. Ba'de beş konakda Bolgar (Bolkar) Yaylası'ndan ki Ramazanoğlu Yaylası dahi dirler Adana'ya varılır.*

Adana: *Bir şehri acıbdır. Hem burması ve hem Turunc ve Limonu olur. Bağçelerinde muzdan ve bi'l-akd servileri ve bub-endâm eşcârı vardır. Cihan (Ceyhan) suyu önünde akub deryaya gider. Bî-nazîr memleketdir. Ba'de bir konakda Misis Köprüsü'ne varılır. Bir cisr-i acıbdır. [vr.6b] Ve Hz. Lokman aleyhisselamın elinden Hikmet Kitabı ol köprü üstünden suya düştüğü halk içinde meşhur hikayettir. Ve Şahmaran Kal'ası karşısında vaki olmuştur.*

Müellif Adana'yı bir acayip şehir olarak görmektedir. Şehirde hem her türlü turunçgiller yetiştirildiğini hem de her türlü ağaç bulunduğunu gördüğünden buna hayret etmektedir. Ceyhan Nehri'nin buradan geçtiğini ve üzerinde Misis ismiyle acayip bir köprünün var olduğunu ifade etmekte olup halk arasındaki bir rivayet olan Hz. Lokman ve onun Hikmet Kitabı'nın bu köprü üzerinden Ceyhan Nehri'ne düştüğüne yer vermektedir. Bu da Hacı Âli Efendi'nin Adana'da halkın içine girdiğine ve onlardan şehre dair birçok şey dinlediğine delalet etmektedir.

Antakiye: *Bade üç konakda Antakiye şehrine varılır. Ayn-i ibretle müşabede edecek şehirdir. Binası kadimdir. Resmi İstanbul tarhına benzer. Ma'muresinden harabesi çokdur. M'a-i Asî (Asi Irmağı) önünden akar. Gayet latîf sudur. Habib-i Neccâr anda asudedir. Makâmı azîm ziyaretgâhdır. Bağ ve bağçeleri ve su üzerinde dolabları çokdur. Her kösesi bir mesiredir. Ve bu menzilden üç konakda Mıdık Kal'ası'na veyahut şehre konulur. Anın dahi suyu [vr.6b] M'â-i Asî'dir. Sahabe-i kirâmdan Ebu Abdullah ibn Cerrah (ra) anda istirahat etmiştir. Sultan-ı Enbiya (sav) anın hâkında emînü'l-ümme deyiü buyurmuşlardır. Merkad-ı mutabharasını ziyaret edüb bâk-ı pâkına yüz sürmekden gaflet olunmaya.*

Adana'dan Antakya şehrine üç konak mesafede gelindiğini ve Antakya'nın ibretle gezilecek İstanbul'a benzeyen kadim bir şehir olduğunu dile getirmektedir. Harabesi ile bağ ve bahçesinin çokluğundan bahseden müellif şehirden geçen Asi Nehri ve üzerinde kurulu su dolaplarından bahsetmektedir. Bu anlatılanlardan Antakya'nın mamur bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Yine Antakya'da sahabe türbelerinin bulunduğunu ve buraların ziyaretgâh olarak varlığını kaydetmektedir. Şehir hala aynı isimle anılmaktadır.

Antakya ile Anadolu şehirleri biter ve o tarihte Osmanlı hakimiyetinde olan ve bugün bakiyesi Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde olmayan Orta-Doğu Arap Yarımadası şehirlerine gelinmiştir.

Hama: *Bade bir konakda Hama şehrine varılır. Şehri kadimdir. Binasının tarihi malum değildir. Acaib binaları ve temaşagâhları vardır. Turâbında eshâbdan bî-besâb kibâr medfûndur. Ve çok ziyaretgâhları vardır. Ve âb-ı Asi üzerinde Abdulkâdir Geylanî hazretlerinin bir ruhanî hanekâhı vardır. Özge makâm-ı mübarekdir. Ve latîf ziyaretgâhdır.*

Bir konaklık kısa bir mesafede birçok sahabenin mezarının bulunduğu ve bunların ziyaretgâh olduğu özellikle Abdulkadir Geylânî hazretlerinin Antakya'dan buraya uzanan Asî Nehri üzerinde ruhânî bir evinin bulunduğu, kadîm bir şehir olan Hama şehrine dair bilgiler vermektedir.

Humus: *Bade bir konakda Humus şehrine varılır. Serverân-ı eshâbdan [vr.7a] Seyfullah ile mülakkeb olan Halid b. Velid (rza) hazretlerinin merkad-ı mübareki andadır. Ve sair sahabe-i kirâmdan radyallahuanbüm çok kimesne bu bâkda hâb-ı alûde-i fenâ olub yaturlar. Merakad-ı mukaddeseleri ziyaret olunur. Ve Hz. Osman (rza) kendi mübarek eli ile tabir buyurduğu Mushaf-ı şerif kal'adadır. Ziyaret olunur. Gaflet olunmaya. Ve henüz Humus şehrine varmadan Asî Suyu üzerine olan köprüden geçildikten sonra Sultânü'l-arifîn Bâyezîd Bestâmî'nin ziyaretgâhı vardır. Gâfilen geçilmeye.*

Hama şehrinden üç konaklık bir mesafede Humus şehrine gelindiğini, burasının İslam'ın büyük komutanı Halid b. Velid'in mezarının ve birçok sahabenin mezarının bulunduğu şehir olduğunu kaydetmektedir. Humus şehrinin kalesinde Hulefa-i Raşidinden Hz. Osman'ın bizzat kendi eliyle yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'in bulunduğunu bunun ziyaret edilmesini dile getirmektedir. Ayrıca sultanların arifi olarak nitelendirdiği Bâyezid Bestâmî hazretlerinin mezarının burada bulunduğunu ve ziyaretgah olduğunu, ziyaret etmeden geçilirse gaflet olunacağını ifade etmekte olup büyük ehemmiyet atfetmektedir.

Şâm-ı Şerif: *Ba'de dört konakda Şâm-ı Cennet Meşâm'a varılır. Cebel-i Kasyon altında vâki' olmuş [vr.7b] bir şehri azîmdir. Cennet altında yâ üsünde demişler Şâm'ın. Nesr; Dedikleri kadar vardır. Bağ ve bağçeleri ve enva meyveleri ve müfferreh mesireleri ve latîf suları bî hadd ü bî nihayedir. Hamamları acayibâtındandır. Ale'l-busus Kara Mustafa Paşa Hamamı çerb-i nühtâk gibi meşhur afâkîdir. Câmî'-i Kebîr'de Hz. Yahya (as) makamı olduğu tevâtür ile sabit olmuşdur. Ve hâk-ı Şâm'da eniyâ-i a'zâmdan aleyhimüsselâm çok kimesne asûde olmuşdur. Ve Salihîyye nâm mevzi-i latîfde hod ricalullahdan kırklar ve yediler makamları vardır. Ziyaret olunur. Ale'l-busus Sabihü'l-Fusus Şeyb Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin meşhed-i pür-envârî ziyaretgah-ı [vr.8a] ebrâr ve ahyârdur. Ve yine şehrinin kenarında Şeyb Arslan ziyaretgahı vardır. Bunlardan ma'da niçe evliya ve esfiya rahmetullahuteala merâkîd ve mezârâtı çokdur. Ve dahi hazret-i resul-i aleyhisselâmın iki hatunu ve Safiye ve Zeyneb Hz. Ali kızı köyde asudedir. Ve Sa'd b. Ubâde-i Ensârî ve Bilal-i Habeşî ve eshâb-ı kirâmdan radyallahuanbüm çok kimesne ol turâbda hâb-alûde-i bekâdır. Ve ol şehir halkının âdetleri budur ki; Receb ve Şaban ve Ramazan aylarında ibadât-ı tâata revnâk virüb evvelâ hazret-i risalet-penah sav sancak-ı şerifini her Cum'a günü çıkarub Cami'-i Kebîre getirirler. Cum'a namazı eda olununca ol haremde kıyam eder ehl-i İslâm [vr.8b] ve huccâc-ı Müslimîn ziyaret edüb salavât-ı Muhammedî sadâsı eflâke çıkar ve sâlikân-ı Ka'be'ye şevk-i cedîd hâsıl olur ve Ramazan gecelerinde camiler kanâdil ile zeyn olub şehrin halkı sabahlaradek tekbir ve tehlil ve tesbih temcid ederler. Ve Şevval'il-mükerremın sekizinci günü Mihmel-i Şam Huccâcî Beytü'l-Haram için envâ' zîb ü zîynet ile müzeyyen olub bir üstur sermest üzerine bend olunur. Cemî'an ehl-i Şâm'ın hâs u âmi dükkânlarla ve manzaralara ve yollar kenarına çıkub seyr ü temâşâ için dururlar. Azîm alay olur. Mihmel-i şerif şehri içinde kâşe ve kâşe gezdürirler. Salavat ve tekbir avazı dünyayı sayt u sadâ ile doldurur. Halkın kimi tagannî eder ve kimi [vr.9a] ehyât ve eş'âr okur. Kimi safâsında gül gibi hândân ve kimi iştiyâkımdan bülbül gibi nâlân olur. Bülbül ağlar gül güler âleme temâşâdır gider. Ma'nası ol gün ayân olub bir velvele ve gulgule peyda olur ki seyredenler deng ü hayrân olur. Bundan sonra huccâc yol tedarikîn görüb herkes*

yükün bağlar. Yine Şevval'in on yedi ya da on sekizinde Emîr-i Hac kalkar ve azîm alaylar olur. Beglerbegi ve kadı ve kul taifesi umum üzere süvâr olub şebirden taşra Kudüm dedikleri mevzi'adek buccacı gönderi giderler. Ol mahalde Mihmel-i Şerîfi Emîr-i Hacca teslim ederler ve husus-ı mihmel-i mahfil şer'-i şerîfde sicill-i hüccet olunur. Ol gece Emîr-i Hac anda yator. Beglerbegi ve sair asker dönüb şehre giderler. [vr.9b] Ertesi Emîr-i Hac oradan kalkub üçüncü konakda Madrib dedikleri Kal'aya konar. Ve Şevvalin aberinedek anda oturur ve cümle buccâc anda cem' ve bazar olurlar. Ba'de gurre-i Zilka'dede umum üzere göçülüb dördüncü gün Katran Kal'ası'na konulur.

Müellifin kaydına göre Humus şehrinden dört konaklık mesafede Şam şehrine ulaşılmaktadır. Şam şehrinin güzelliğini Cennet'ten bir köşe şeklinde tanımlamaktadır. Birçok sahabenin mezarının burada bulunduğunu, ziyaretgâh ve ricaullah makamlarının yanısıra acayip hamamlarının varolduğunu kaydetmektedir. Ayrıca şehir ahalisinin şu adetinden bahseder. Şehirde Hz. Peygamberin sancak-ı şerifinin bulunduğunu Receb, Şaban ve Ramazan aylarının her Cuma'sında bu sancığın çıkarılıp şehrin eski camisine getirilerek Cuma namazı sonrasında ziyarete açıldığını zikretmektedir. Bu esnada burada bulunan hac yolcularının da bu ziyarete iştirak edebildiklerini, bu ziyaret esnasında yüksek bir iştiyakla salavatların getirildiğini, Ramazan gecelerinde şehrin kandillerle süslendiğini ifade ederek şehir ahalisinin yaşamı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

Şevval ayının sekizinci günü Osmanlıların Beytü'l-Haram için gönderdikleri hediyeleri taşıyan Surre Alayı'nın Şam'a ulaştığını, bu kervanın şehirde gezdirildiğini ve Şam ahalisinin evlerinden dükkanlarından çıkararak bu kervanı izlediğini kaydetmektedir. Bu esnada şehir ahalisinden kiminin büyük mutluluk yaşadığını kimilerinin ise mutluluktan ağladığını, şehirde büyük bir hareketlilik yaşandığını dile getirerek Surre Alayı'nın Şam'a ulaştığında şehir ahalisinin yaşamına dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Şam'da konaklayan hac yolcularının beylerbeyi ve kadı öncülüğünde alaylarla yola çıkarılıp Kudüm denilen mevkiye geldiklerinde isimlerinin birer birer kaydolunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bilgiler, Osmanlıların hac yolcuları ile ilgili ne gibi uygulamalar yaptıklarına dair kıymetli bilgiler olarak değerlendirilebilir.

Katran Kal'ası: *Sıyu birkeden içilür yağmur sıyudur. Latifdir. Etrafdan Arab taifesi koyun ve kuzu ve arpa ve saman getirüb alışveriş iderler. Ve oradan üçüncü konakda Kal'a-i Mân'a varılır.*

Kal'a-i Mân: *Niğmeti feravân ve âb u revanî bî-pâyândır. Hacılar ol menzilde kesb-i sefâ ederler. Yine oradan üçüncü günde Eşme Kal'ası'na varılır.*

Eşme Kal'ası: *Her yerinde su vardır. Tulumlar ve kablar doldurulur. [vr.10a] Oradan arayattıda Âsî Hurma Kal'ası'na konulur.*

Âsî Hurma: *Anda dahi zabire ve alaf ve kuzu ve bal bulunur ve sıyu a'lâdır. Ve oradan yine arayattıda Hayder Kal'ası'na varılır.*

Hayder Kal'ası: *Sıyu pâk ve latîfdir. Yağı gayetde çokdur ve ucuzdur. Koyun kuzu dahi bulunur.*

Ulâ: *Ba'de oradan üçüncü konakda Ulâ dedikleri kasabaya varılır ki, hudûd-ı Şâm'ın cânib-i intihasıdır. Enva niğmet-i ferâvândır. Huccâc ol yerde oturak edüb teneffüs ve tereffüh ederler.*

Şam'dan hareket eden hac kafilesi yukarıdaki yerleşim yerlerine uğrayarak dinlenip ihtiyaçlarını tedarik ettikten sonra altı konaklık bir mesafeden sonra Medine şehrine ulaşmaktadırlar.

Medîne-i Münevvere: *Ba'de ol menzilden Medîne-i Münevvereye altıncı konakda varılır. Sabrâda vâkî' olmuş bir şehr-i vâsî'dir. Nice şehr-i ber-makâm-ı latîfdir ki ravzâ-i resûlullah ile cennet-i a'lâya [vr.10b] dönmüştür. Kûb-ı sabray-ı envâr ile mâlâmâl olub şa'sa'ası dünyaya ziyâ verir. Uzakdan Cebel-i Uhud altında sultânü's-şübedâ Amîy-ı Muhammed Mustafa Hamza bâ-sefâ radyallahu anh hazretlerinin merkad-ı şerîfi üzerinde olan kubbe-i enver zâbir olub âdeme bir hâlet elverirki şevkinden ne idecegin bilemez. Ve der-akab sultan-ı enbiyanın sallallâhualeybi te'âlâ aleyh vesellem cami'-i şerifinin kubbe-i mu'allâsı görünüür. Hemâ-dem her taraftan es-salat ü es-selâm u aleyk yâ resûlallâh eş-şefâ'ab eş-şefâ'ab yâ habiballâh avâzesi kubbe-i asumânı pür-sayt u sedâ ider. Dâğ-ı iştiyâk ile çiğeri sâzân olmuş huccâc-ı Müslimîn bu sayt u sadâ ile canib-i Medîne-i resûlüllâha doğru [vr.11a] bir mertebe süür'at ile giderler ki isti'câllerinin te'sîrinden atlar ve develer dahî zabt olunmaktan kalur. Bu esnada şebir halkı karşu çıkub elhamdülillah-i bi's-selâme diyerek envâ' niğmetler ve tazarrû' ve tevâzu'lar ile huccâcî istikbâl ederler. Ve delliler her birinin ellerine yapışub bâbü's-selâmdan içeri birer ikişer üçer huzur-ı hazret-i seyid-i kâ'inât aleyh-i ekmeli't-tabiyyâta getürüb arz ederler. Eger bây ve eger gedâ eger hasta ve eger sağ her kim olursa muradına irüb bezâr şüker ve hamd ile çadırlarına giderler. Huccâcın bu maksûdı hâsıl olub ba'de ol şehr-i mübârekden rihlet edüb üç saat geçerek Âliyy Kuyuları didikleri [vr.11b] mevzi'a konarlar. Evvel ibram giydikleri yerdir. Bu menzilde huccâc-ı Müslimîn ibram niyyeti ile keyâm idüb kimi abdest alur ve kimi gusl ider. Ba'de libaslarını çıkarub ibrama girerler. Fî'l-hâl ol vâdi mahşere döner. Yevm-i ba's aşikâre olur. Güyâ ki halk bezârlarından çıkmış her birisi kefenlerini döşlerine salmış haşır olmuşlar. Baş açık ve yalın ayak dergâh-ı hakka müteveccib olub her biri Lebbeyk Allâhümme Lebbeyk diyerek yola girerler. Bir ibret alacak baldır ki ukûl-i beşer hayrân olur. Ve bu hususlar görülmeyince bilinmez. Ve takrir ile fehm olunmaz.*

Bedir: *Pes bu menzilden kubur-ı şübedâ ve cedide ve üçüncü konakda Bedir'e varılır. [vr.12a] Bir a'lâ kasbadır. Sıyu ve niğmeti ferâvândır. Ve sultân-ı enbiyanın (sav) küffâr-ı Kureyş'e ibtîdâ zafer bulub kibârından yetmiş kimesne maktûl-i seyfi Muhammedî ve yetmiş nefer küffâr esir ve giriftâr olub Ebû Cebil sakar-makarr dahî ol vadide râh-ı cabîme sefer etmişdir. Ve ol mahalde bir aliyy yerde şübedâ'i Bedir âsude-i hâk fenâ olmuşlardır. Azîm ziyaretgâbdır. Ol mahalde Meymun Ovası'na andan Râbiğa varırlar. Bu Râbiğ'da Mısır huccâsı ibrama girerler Medine'den gelenler dahi bunda ibrama girmek ca'izdir. Ve yine ol mahalden göçülüb güzelce birke ile Uşfân'dan Vâdi-i Fâtıma'ya varılır ki bu menzilden Ka'betullaha varmağa [vr.12b] altı saatlik yoldur. Menzîl-i maksuda karîb olur.*

Mekke-i Mükerreme: *Ba'de ol menzilden huccâcın sabır u karârları ve inân ihtiyarları ellerinden gider kûy-ı cânân arzusuyla biri biri ardınca Mekke-i Mükerreme'ye doğru giden gidenindir. Ve deliller karşu gelüb merhaba merhaba yâ huccâc-ı Müslimîn boş geldiğiniz ve sefa getürdünüz deyü her birinin ellerine yapışub haremullaha müteveccib olurlar. Ve her birini bâbü's-selâmdan Harem-i Şerife duhûl etdürüb tesbih ve tekbir iderek Beyt-i Şerife varub mübarek Hacerü'l-Esved'e yüzlerin sürerler. Ve yedi kere ol Beyt-i Şerifi tavaf iderler. Ba'de Makâm-ı İbrahim aleyh-i tabiyyât ve't-teslim de iki [vr.13a] rek'at namaz kılub sefa ile Merve'ye varub*

Sa'y iderler. Ve Zi'l-hiccenin sekizinci günü umum üzere Mina'ya giderler. Ol gün bazı buccâc yaturlar kalurlar. Lâkin Emîrî'l-hacler ve sâir buccâcın ekseri Arafat'a giderler. Anda yaturlar. Zi'l-hiccenin dokuzuncu günü ki yevm-i arefedir. Yine buccâc-ı İslâm şevk-i cedîd bâsıl idiüb kimi gusl ider ve kimi abdest alur. Ekserî Hz. İbrahim Camî'ine varub cemâ'at ile öğle namazın edâ etdikleri-birle der-akab İkinci namazın dahi kılarlar. Andan Cebel-i Arafat'a teveccüb ediüb kimi üstüne ve kimi ortasına ve kimi etrafına varub fevc fevc bölük bölük durub du'âya hazır olurlar. İmam olan kimesne [vr.13b] dahi Ka'be'ye karşı turub du'â ider. Bu kadar bî-hadd ü bî-hesâb Ümmet-i Muhammed âh u enîn ile ve kimi savt-ı büend ve kimi avâz-ı hazîn ile amîn amîn yâ rabbe'l-âlemîn sadâsını arş-ı berrîne ırgürürler. Ve her biri gözlerinden kanlu yaş döküb cenâb-ı rabbü'l-izzetden ricâ-i afv u gufrân ve habîb-i ekremden temennây-ı şefâ't ısyân ederler. Güyâ Cebel-i Arafat arsa-i arasâtdır ki kimse kimseye bakmayub dergâb-ı hakka tazarrû' ve niyâz iderler. Ol gün abşamadek bu minval üzere göçüb vakt-i gurûbda Müzdelife dedikleri makama giderler. Abşam ile Yatsu namazlarını birbiri ardınca eda iderler. Ve tanyeri ağardığı gibi sabah [vr.14a] namazını edâ ediüb anda dahi Arafat misalinde azîm du'â ve münâcât ve niyâz iderler. Gün doğmazdan evvel Mina'ya doğru gidüb anda konarlar. Ve ibtidâ varub Ukebe-i Evvelî'de yedişer taş atarlar. Taşları Müzdelife'den bile getirürler. Ba'de çadırlarına girüb evvel kurban idiüb sonra traş olurlar. Ve ihramdan çıkub gıyiniürler. Yine Ka'be'ye gidüb tavaf ziyareti iderler. Ve yine Mina'ya geliürler. İki gün dahi öyleden sonra nişanlar olduğu üç yerde yedişer taş atarlar ve kalkub Ka'be'ye giderler. Zi'l-hiccenin âberinedek otururlar. Ve safâlar iderler. Ve gidecek vakitte tavaf-ı vedâ' idiüb Makâm-ı İbrahim'de ikişer [vr.14b] rek'at namaz kılarlar. Ba'de Zemzem Suyun vâfir içerler. Ve mültezimde durub çok du'âlar iderler. Ba'de hasret ile çıkub yola giderler. Mü'min kişi zîker olunan abvâller ma'lûmun olduysa bunu dahi bilesin ki bu Hac ve İhram ve Sa'y ve Tavaf ve sair merasim ve âdât cümlesi ibadettir ki hazretullah habîb-i ekrem hürmetine günahkar kullarına sebeb-i rahmet eylemiştir.

Müellif hac yolcularının Medine ve Mekke'ye, yani hac ibadetinin gerçekleştirildiği coğrafyaya, gelişlerinden sonra bu şehirlerde neler yapması gerektiğine daha fazla yer vermekle birlikte bu şehirler hakkında da yukarıdaki transkribe edilmiş metinde de görüleceği üzere kıymetli bilgiler vermektedir. Hac ibadeti tamamlandıktan sonra yine aynı güzergah takib edilmek suretiyle hacıların döndüğünü belirterek müellif Hacı Âli Efendi eserini aşağıdaki niyaz ile bitirmektedir.

Ümmet-i Muhammeden bu sefâlara müştâk olan ihvana miyesser ve mukadder idiüb bu fakiri dahi kendü ibsânına ve resûlünün şefa'atına layık eyleye. Amîn yâ mecîbe's-sâ'ilîn bibürmete seyyidi'l-müreselîn.

Sonuç

Yukarıda transkripsiyonu verilmiş ve değerlendirilmesi yapılmış 'Tuhfetü'l-Huccâc isimli eser, İstanbul'dan başlamış bir hac yolculuğunun hikayesinin dışında geçilen şehirler, kazalar, menzillere ve ziyaretgahlara dair bilgiler aktaran birinci elden bir kaynak olarak ele alındığında; XVII yüzyıl ortaları Osmanlı devri Anadolu ve Arap coğrafyası şehirleri ve şehir ahalisi hususunda verdiği bilgilerin oldukça kıymetli olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen yolculuk Osmanlı yol ağının sağ kolunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla eser Osmanlıların sağ kol yolunda bulunan şehirler ve menzillerinin XVII. yüzyılın ortalarındaki durumunu da gözler önüne sermektedir. Müellifi Hacı Âli Efendi'nin eserinde yer verdiği bilgilerin kahir ekseriyeti kendi

gördüklerinden oluşmaktadır. Yolculuğun gerçekleştiği ve eserin kaleme alındı dönem meşhur seyyah Evliya Çelebi'nin⁶ de Osmanlı coğrafyasını gezerek müstesna eseri seyahatnamesini yazdığı dönemdir.

Eserin vücuda getirildiği tarih Osmanlılarda Köprülü ailesinden sadrazamların devlet idaresinde etkin olduğu yıllardır. XVII. yüzyıl Osmanlıların yönetim açısından sıkıntılı olduğu bir dönemdir. Kısaca değinmek gerekirse, İstanbul'da Yeniçeri isyan hareketlerinin ve saraydaki hizipleşmelerin çatışmaya dönüştüğü, Celâlî ayaklanmalarının Anadolu'yu sarstığı, Yemen'in 1635'de Zeydilere terkedildiği, İran ile mücadelenin Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla (1639) geçici olarak durdurulduğu, Osmanlıların Lehistan, Venedik ve Almanya'ya doğru geniş çaplı bir mücadele siyaseti belirlediği dönemdir. Dolayısıyla Osmanlıların bu durumu da göz önüne alındığında eserde bahsedilen coğrafyadaki şehirler ve ahalileri hakkındaki verilen bilgilerin kıymeti daha da artmaktadır. Hacı Âli Efendi'nin eserde, devletin içinde bulunduğu sıkıntılara hiçbir şekilde değinmediği anlaşılmakta, geçtiği menzil ve şehirler ile ahalisinin devletin mevcut durumundan ne derecede etkilendiği hususunda bir emare görülmemektedir. Bunun da iki farklı açıklaması olabilir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılar bahsolunan şehirlerin ahalisince hissedilmemekte veya ahali alakadar olmamakta ya da bu eseri okuyacak bir hac yolcusuna devletin içinde bulunduğu sıkıntılar aksettirilmek istenilmediğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç itibariyle eser XVII. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun sağ kolunu konu alan bir seyahatname ve güzel bir hac yolculu rehberi olarak tanımlanabilir.

Kaynakça

Ayverdi, İ. (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay. İstanbul 2011.

Hacı Âli Efendi, *Tuhfetü'l-Huccâc*, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 386-6.

Baştürk, S. (2010), *Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî/Ahbârü'l-Yemânî-Tahlil ve Metin*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2011), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-2*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), YKY Yay. İstanbul 2011.

Miroğlu, İ. (1997), "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (İstanbul, 1997) s. 241-252;

⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-2**, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), YKY Yay. İstanbul 2011.

Bostan, M. H. (1993), "Osmanlı Devletinde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 82 (1993), s. 63-67.

Extended English Abstract

The researches devoted to study the Ottoman History in the modern times are mainly based on the archive documents. Of these documents, the ones that are handwritten play a crucial role in shedding light on the details of history. Indeed, the ones that are proven as author copies can be practically used as the original sources of such studies. These copies are also hailed as the primary sources. Also, once they have been analysed within the context of historical methodology in terms of their authors and content, the handwritten documents can also be used as historical sources of information.

The present study is a historical analysis on an Ottoman book called “Tuhfetü'l-Huccâc” (meaning “A Present to Islamic Pilgrims”), which dates back to the 17th century. The manuscript is a literary work written by Hacı Âli Efendi who had been living in Amasya in the same century. Following a successful educational life, he migrated to the then-capital of the Ottoman Empire, Istanbul, and worked as a high-ranking official in various public institutions. While working in one of them, he took a journey to the Holy Land of the Islamic world, known as the Hejaz, in 1646 for pilgrimage. Setting off from Istanbul, he travelled all the way using land transportation. The route he pursued was regarded as the right wing of the Ottoman road network. His personal reflections on some historical, geographical, economical, and folkloric features of the cities he travelled through gave him the inspiration to create this itinerary-like manuscript. Undoubtedly, these reflections were naturally written through the psychology of a man who was on his way to become a pilgrim.

As a first-hand source including a journey beginning from Istanbul and also yielding valuable information about the cities, towns, destinations, and sanctums visited en route, the book aforementioned, Tuhfetü'l-Huccâc, provides a distinguished basis for the knowledge on the Anatolian and Arab cities and their residents under the ruling of the Ottoman Empire through mid-17th century. The book also depicts the conditions of these cities which lied along the right wing of the Ottoman road network, in the mid-17th century. The content of the book mainly revolves around the personal experiences of the author, Hacı Âli Efendi. The period he wrote this book in coincides with the period when the renowned Ottoman explorer Evliya Çelebi travelled across the Ottoman Empire and wrote his well-known masterpiece called Seyahatname.

The book comprises three sections. The first one is a preface including the notions of why, by whom, and under what circumstances the book was written. The second one, which is the very section that contains the significant details about the Ottoman history, constitutes the major section and presents the author's observations about the Ottoman cities located along the

Istanbul-Hejaz route. The final section, giving religious information on how to perform Islamic pilgrimage, is excluded from the present study.

It is clearly understood from the book that the details provided about those cities are quite valuable in terms of the history of Ottoman cities. Further, they provide an insight into the conditions of the Ottoman cities in the 17th century.

The 17th century was the period when the Köprülü Family gained power in the administrative rule of the Ottoman Empire. This century was also an era of ordeals for the Ottoman Empire. To name a few, the Empire was severely struck by the rampant revolts of Janissaries in Istanbul and of the Jelalis in the Anatolia and also by the clashes between factions; Yemen was abandoned to the Zaidis in 1635 and the war against Iran was temporarily ceased by the Treaty of Qasr-e Shirin (1639) and in those years the Ottomans were waging far-reaching war policies against the Kingdom of Poland, the Republic of Venice, and Germany. The significance of the book is further intensified through these details. It is worth noting that the book provides no detail regarding these ordeals, nor it gives any clue as to whether the residents of those cities were ever affected by the situation of the Empire. There can be two reasons for this. In the first place, it is possible that the residents never felt affected by or generally remained indifferent to those events, and secondly the book might have simply evaded conveying these conditions to the would-be pilgrims who would have liked to read it to obtain guidance in the journey to pilgrimage. In this sense, the book could be hailed both as a useful pilgrimage guidebook and an itinerary that focuses on the right-side Anatolian cities of the mid-17th century.

The cities described in the book include Üsküdar (a district of Istanbul), İznik (a district of Bursa), Eskişehir, Seyitgazi (a district of Eskişehir), Akşehir (a district of Konya), Ereğli (a district of Konya), Adana, Antakya, Hama, Humus, Damascus, Medina, and Mecca. Among these, the importance of Istanbul is highlighted by naming it Beyt-i Atika Şehr-i. İznik is reported as being famous for its rare art of china production and as having an appropriate climate for human life. Eskişehir is also portrayed as a beautiful city, in a way that it is likened to the paradise. As a city preserving its greatness heretofore, Konya is illustrated as a city of rulers and saints. The book also points out that Konya is home to the burial site of Rumi and that he founded a tariqa called the Mawlawîyya which is quite influential in the community. Further, it notes that the quintessential ceremony of Mawlawîyya, called Whirling Dervishes, is quite popular as well. Adana and Antakya are expressed as being home to innumerable graves of saints which are socially valuable sanctums. As for Mecca and Medina, they are believed to be immensely mesmerizing in that they are thought to modify the moods of would-be pilgrims as soon as they step into the Hejaz Region. The residents of these two cities are presented as respectful people who behaved the would-be pilgrims quite humbly and tolerably.

Through this study we aimed to provide a remarkable contribution to the scientific realm of history by being the first to bring to light a historical source called *Tuhfetü'l-Huccâc*, which is a first-hand source shedding light on the Ottoman cities in the 17th century.